

Narrenwijsheid

Kristof Van Rossem

Lector lerarenopleiding
Wijsbegeerte KUL
Vormingswerker
Stichting-Lodewijk de Raet

In (vreugde en) leiden

Mijn filosofische ontwikkeling moet als volgt zijn begonnen: toen ik drie jaar oud was, kwam de dag dat ik voor het eerst naar de zoo ging. Ik had al wel wat dieren gezien op afbeeldingen en vooral de aap bleef me bij (ik ben daar later voor behandeld). Mijn moeder had me verteld dat een aap heel erg op een mens leek en in een hok zat. Toen we bij de ingang stonden en ik de kassier zag zitten, vroeg ik dan ook aan mama: "Is dat nu een aap?"

Nee, ik leerde al vrij vroeg dat definities alleen je niet veel verder brengen in de zucht naar wijsheid. Er bestaan niettemin een groot aantal definities over humor, het komische en de lach. Er is zelfs een internationaal *Journal of Humor Studies* waarin allerlei ogen, ofen en isten hun waarheden presenteren. Nu kan ik me bij zoiets als de lach, tenslotte een lichamenlijk en waarneembaar fenomeen, nog wel voorstellen dat hier wat *schetenwap* over te plegen valt. Maar 'humor' is toch een ander paar mouwen. Hoe meer je erover leest, hoe vager of mysterieuzer het lijkt te worden. Het is zoals het schuim van de zee, schrijft Bergson (de zoon van Van den Berg) in een poëtische bui (hij had er verschillende) in 'Le Rire'. Het is aantrekkelijk én ongrijpbaar.

*Nu zijn jullie nog dom,
maar op het einde van dit artikel
zullen jullie slim zijn.*

(Naar Kamagurka)

*Jullie hogere mensen,
het slechtste aan jullie is, dat jullie
geen van allen dansen, zoals men dansen moet
- over jezelf heen dansen! Wat geeft het
dat jullie mislukt zijn! Wat is er nog veel mogelijk!
Leer daarom toch om jezelf te lachen!*

Verheft jullie harten, goede dansers, hoog, hoger!

En vergeet ook niet, goed te lachen!

(Friedrich Nietzsche)

Maar aan poëzie of metafysica gaan doen in een artikel als dit werkt evenmin als het geven van definities op de lachspieren. Daarom hou ik het op een vijftal tips die mijn eigen gevoel voor humor voor mezelf min of meer verklaarbaar maken. Mogelijks zijn ze ook interessant voor lezers die hun leven nog lichter willen maken dan het al is.

Leef met een passionele afstand

Bij de reeds vermelde Bergson vinden we de

gedachte dat er geen grotere vijand is van humor dan emotie.⁽¹⁾ Als je te veel meevoelt of *mee-lijdt*, zit je gevoel vast en is de weg naar de lach geblokkeerd. Steek maar eens je vingers in je oren in een danshal, schrijft Henri. Het zal meteen komisch zijn. Je hebt immers afstand gecreëerd. Zo kwam een verpleegkundige eens de kankerafdeling van een ziekenhuis binnen en begroette de patiënten met "Hoe gaat het met het gezwelschap?" Er was één patiënte -zonder passionele afstand- die daar niet mee kon lachen. Ze ging naar het hoofd van de afdeling om haar beklag te doen. Als antwoord kreeg ze: "Mevrouw, u hebt ook niet veel gevoel voor tumor!"

We kunnen dus schijnbaar met iets lachen als we er niet te dicht bij zijn en we er een beetje van op afstand naar kunnen kijken. Maar geldt dat ook voor kijken naar jezelf? En kan dat wel *voortdurend*? Hoeft dat wel? Leidt zo'n houding niet tot relativisme? Ga je dan niet met alles lachen en wordt dan niet elk engagement relatief? Ik meen dat afstand nemen niet noodzakelijk inhoudt dat je niet meer betrokken bent. Je kan je met passie geven aan alles wat je doet, maar op zo'n manier dat je je afstand niet verliest.

Je kan omgekeerd ook best lachen met de woordspeling van de verpleegkundige zonder de ernst van je ziekte te ontkennen. Deze *tegelijktijd-heid* werd volgens mij het best aangevoeld en door-dacht door Sören Kierkegaard. Hij zeurde niet gauw zoals zijn voornaam laat vermoeden, inte-gendeel. Hij wou geen filosoof zijn zoals Hegel die "luchtkastelen bouwt in zijn hoofd maar er in een hok naast woont". Hij zag eerder iets in Socrates, die heel zijn leven trachtte wat 'objectief' waar is, het 'wat', voortdurend te verdubbelen, te herhalen in de concrete existentie, het 'hoe'. Socrates maak-te de 'hartstochtelijke' beweging, die zich onop-houdelijk voltrekt in het eigen leven.

Filosofen die deze beweging niet maken, zijn komisch: "Het is komisch een denker te zien, die niettegenstaande alle bravoure, persoonlijk exi-steert als een schoolvos, die wel huwde, maar nau-welijks bekend is met of bewogen door de macht der liefde, wiens huwelijk daarom even onper-sonlijk is als zijn denken, wiens persoonlijke leven is zonder pathos en zonder strijd en die slechts als bekrompen mens bezorgd erover is, welke univer-siteit het beste levensonderhoud schenkt."⁽²⁾

De kunst om tegelijkertijd in deze tijdelijke werke-lijkheid, de uiterlijkheid, het gezegde én in de idee, de 'eewigheid', de innerlijkheid, het bedoelde te vertoeven, noemt Kierkegaard de existentiële ironie. Deze socratische ironie is een levensstijl.⁽³⁾ De ironicus laat zich niet in met pietluttigheden waar anderen hun 'ik' aan ophangen. Hij vertoeft vrolijk in de paradox tussen een esthetisch, gepassio-neerd leven vol spanning, mogelijkheden, fantasie en sensatie én een verantwoordelijk bestaan met keuzes voor en concentratie op noodzakelijkheden en beperktheden. Harmonie is hierbij onmogelijk, het betreft een constante wanverhouding.

Dit voortdurend vertoeven in deze onophefbare spanning tussen het rijk van het wezen én het fenomeen, het ideële en de feitelijke, soms bana-le werkelijkheid van alledag is een hachelijke onderneming. Ze vraagt van je dat je tegelijk het leven onvoorwaardelijk ernstig neemt én het op een lucide manier relativeert. Woody Allen, net als Sören een beroemde hypochonder, speelt hiermee als hij zegt: "Niet alleen is er geen God,

maar probeer maar eens een loodgieter te krij-gen in het weekend!" Een bedrijfsleider- of team-leider met een personeelstekort die spiegels tegen de wanden van het kantoor plaatst, heeft dit eveneens begrepen.

De eeuwige geldigheid van deze ironie wijst vol-gens Kierkegaard op humor. In de humor begrijpen we onszelf als *inter-esse*, als een tussen-wezen tus-sen droom en werkelijkheid, tussen het eeuwige en het tijdelijke. De wereld ziet er voor de humorist precies hetzelfde uit als voor andere mensen maar hij kijkt er bijna incognito, zonder last van zichzelf, naar met een zuivere, innerlijke aandacht, zoals een kind. Een humorist "bezit het kinderlijke maar wordt er niet door bezeten".⁽⁴⁾ En wat hij ziet is een paradox waar hij zelf ook deel van is. Humor is tege-lijk de uiting van een fundamenteel mense-lijk tekort (je kan niet alles) én van de ver-wachting van gena-de (je kan toch alles als je gelooft).

De humorist onder-scheidt zich van de ironicus door het besef dat lijden en existentie wezenlijk bij elkaar horen.

Als iemand voor wie ellende, pech of ongeluk nog toevallig is, over miserie klaagt, voegt de humorist er volgens Kierkegaard aan toe: "Ja, wat zijn wij mensen toch armzalige schepsels in deze afschu-welijke ellende van het leven, wij zijn allen lijdend; kon ik nog maar de dag beleven waarop mijn huis-baas een nieuwe bel laat aanbrengen, dan zou ik mij zeer gelukkig prijzen."⁽⁵⁾ De grapjes van de humorist zijn "geen dartele wichtjes, het zijn de zonen van de pijn en met elke grap raakt de humo-rist een stukje van zijn ingewanden kwijt".⁽⁶⁾ De humorist glimlacht dus (Deens?) weemoedig om het bestaan en drukt zijn besef uit van de totaliteit (en niet individualiteit) van de 'schuld', de diepste bestemming van het existentiële pathos.

De lezer voelt al aan dat deze positie niet meteen die van de sociale lolbroek is. De humorist is eerder een enkeling. In zijn dagboek verduidelijkt hij dit als volgt: "De grappen van de ironicus komen voort uit een luchtig zweven boven de dingen in de vaste overtuiging van zijn zelfgenoegzaamheid. De invallen van de humorist komen voort uit zijn diepste ik; zij zijn smartenkinderen, geboren uit de ontdekking van de volstrekte eenzaamheid (...)"⁽⁷⁾ De humorist "gaat als een roofdier alleen". Kierkegaard was zonder blikken of blozen eenzaam en juist daarom in staat het wezen van de ironie en de humor zo scherp te verwoorden. Hij was een zwaarmoedige nar die geprobeerd heeft het volstrekt komische én tragische van dit leven te begrijpen. "Toen ik jong was", schrijft hij in zijn dagboek, "ben ik het lachen verleerd. Later, toen ik mijn ogen opsloeg en de werkelijkheid aanschouwde, moest ik lachen en ik ben er sindsdien niet meer mee opgehouden".

Relativeren, zeggen de mensen, kan dikwijls pas na verloop van tijd. Dat wil echter niet zeggen dat de passionele afstand vanzelf komt met de tijd. Je kan het oefenen. Door af en toe bewust afstand te nemen van alles en iedereen. Of door soms lange tijd zoals Sören 'als een roofdier alleen' te zijn.

Vind jezelf niet te belangrijk

In 1998 vond er in Genève een congres plaats van 'gelotologen', lachdeskundigen (je houdt het niet voor mogelijk). Een van de sprekers, Oliver James, Brits psycholoog, wees erop dat de mensen hier in de westerse consumptiemaatschappij zich vandaag veel meer vergelijken met anderen dan veertig jaar geleden. Ze zijn gehecht aan status en materiële welstand en wedijveren met elkaar. Het gevolg is dat ze minder serotonine aanmaken in de hersenen en zich bijgevolg minder gelukkig voelen. We vergeven James de aanname van die veertig jaar (hij is misschien bijbels gelovig?). Maar hij beschrijft hier wel wat filosofen al eeuwenlang hebben aangestipt: ijdelheid en humor gaan niet samen.⁽⁸⁾

Het opschrift "Ken jezelf" boven de tempel van Delphi betekende voor een Griek 'weet dat je geen god bent': je bent niet perfect en de mislukkingen liggen achter elk hoekje. De goden zijn immers ster-

ker. Vandaag, in een context waarin God dood is of op zijn minst in een hoekje in slaap ligt, kom je nog steeds regelmatig 'belangrijke' mensen tegen. Ze zijn niet alleen ernstig maar ook plechtig en zwaarwichtig. Nochtans bestaat er ernst zonder zwaarwichtigheid.⁽⁹⁾ Zo bestaat er ook een belangrijkheid zonder belangrijk te moeten doen. Belangrijke mensen zijn geen gewichtige mensen. Het zijn mensen voor wie belangrijk zijn niet belangrijk is.⁽¹⁰⁾

Hier past het natuurlijk om de leukste aller Hollanders, Erasmus, te citeren. In 'Lof der Zotheid' haalt hij al zijn serieuze 'vrienden' erdoor heen: filosofen, theologen, rechtsgeleerden, retorici, wetenschappers, geneesheren, royalties en adellieden. Van deze laatsten zegt hij: "Kruiperiger, slaafser, zoetsappiger, onderdaniger mensen vind je bijna nergens, maar toch voelen zij zich overal boven verheven". Hij verwijt al deze belangrijke heren zelfingenomenheid, vermeende kennis, hypocrisie... We vergeven Desiderius deze vermetelheid want naar het schijnt kon hij wel degelijk goed met zichzelf lachen.

Naar eigen zeggen schrijft hij geïmproviseerd en zonder inspanning maar wel oprecht. "Denk u nu alstublieft niet dat een en ander bedacht is om met mijn talent te pronken zoals de grote massa der retoren dat altijd doet", aldus Erasmus.⁽¹¹⁾ Dat geldt -de lezer had het al door- dus ook voor dit artikel. U mag het best een grote mislukking vinden. U bewijst me er een dienst mee. Mezelf regelmatig een serieuze mislukking gunnen was immers tot nog toe een doeltreffend middel tegen de ijdelheid. Het heeft me meer en beter leren lachen, maar het kan nog veel beter.

Wees meester én dienaar van je omgeving

Humoristen staan in een ambivalente relatie tegenover hun omgeving. Aan de ene kant zijn het individualisten. Ze lappen in en met hun grappen (oeps - een rijmpje) vele sociale en morele conventies aan hun laars. Van de andere kant zijn humoristen, als ze goed zijn, tegelijk vaak diegenen die voor sfeer en charme zorgen, voor *geest-igheid*. Andere mensen zoeken hen op. Met als gevolg dat ze vaak ook een brede sociale context rondom zich

vergaren. In een voordracht uit 1910 merkte Rudolf Steiner deze ambivalentie reeds op met betrekking tot de lach. Wie lacht, heeft een goede harmonische relatie met de buitenwereld, maar wil ze even niet. Door te lachen 'zet het astrale lichaam uit' (ik was er graag bij geweest) en verheft het zich boven de situatie. In de traan gebeurt het omgekeerde. Daar wil het 'ik' een harmonische relatie met de buitenwereld maar heeft ze het even niet, waardoor het astrale lichaam (wat staat voor het bewustzijn) 'samenperst', aldus Rudolf. Vandaar dat treurende soms bijna letterlijk in zichzelf terugkruipen.⁽¹²⁾

Van deze sociale ambivalentie benadrukken vele auteurs het gemeenschapsvormende aspect. Wetenschappers hebben bestudeerd hoe samen lachen in verschillende culturen tegelijk inclusief, groepsvormend en exclusief, identiteitsbevestigend werkt.⁽¹³⁾ Een mop vertellen is bijvoorbeeld niet overal leuk of wenselijk. Nog los van de soort mop, is het vertellen op zich reeds minder acceptabel binnen hogere dan binnen lagere sociale klassen. Moppen horen dus thuis binnen de sociale codes van een bepaalde klasse of groep mensen.⁽¹⁴⁾

Ik wil hier echter het andere aspect in de verf zetten. Humoristen zijn, zeker als ze ook een beetje filosoof zijn, vreemde eenden in de bijt. Het zijn merkwaardige individuen. Zo kon Democritus in de haven van Abdera bijvoorbeeld volgens de legende als enige niet meer stoppen met lachen om het uitladen van goederen van een schip. Bezit was toch immers niet belangrijk? Een nog smakelijker anekdote uit de Oudheid is dat van de mas-turberende Diogenes op het marktplein.⁽¹⁵⁾ Zorgen

voor je eigen innerlijke rust is toch belangrijker dan uiterlijk fatsoen? In ons dorp tenslotte was er een zekere *Pee Klak*, naar het schijnt een figuur die heel wat op de kerfstok had maar door allen werd geapprecieerd omwille van zijn eigenzinnige humor en zijn 'mensenkennis'.

Er is een hele geschiedenis van zo'n dwarsliggers hier in het Westen die lachten om wat anderen als ethisch, rationeel en beschaafd handelen zagen. Het zijn de 'narren' van onze cultuur.⁽¹⁶⁾ Deze *folles saige* veegden hun broek aan morele conventies en het bijzondere is dat zij hierdoor evenzeer en misschien nog meer dan de anderen geschiedenis maakten. Zij herschiepen de bestaande moraal en leefden ze individueel ook voor. Het is die narrenmoraal die Nietzsche voor ogen had in 'de Vrolijke Wetenschap', die hij ook het 'Narrenboek' wilde noemen. Het is de tragische moraal van de zelf-overwinning.

Enkele ingrediënten: de kracht om je 'zelf' te verliezen (het 'zelf' bestaat waarschijnlijk toch niet), een trouw aan je eigen tragische ervaring, sterker dan elke voorgekauwde betekenis, blijvende scepsis of kritiek tegenover alle eenheidsverhalen en 'hogere' waarden, de kracht om idealen als idealen te zien en niet als te bereiken doelen, intensiteit van leven in het hier en nu, het aanvaarden van je eigen nietigheid en eenzaamheid als een kracht in plaats van een probleem.⁽¹⁷⁾ Deze weg van een kameel, beladen met de moraal van een ander, naar een narrenkind spelend met het lot en het leven, is een individuele tocht. Het houdt een afstand in van sociale verbanden om er later opnieuw andere te creëren.

Dit is opnieuw niet gemakkelijk of vanzelfsprekend. Het vraagt bijvoorbeeld om het met (eet meer) Freud te zeggen 'besparingen op de affecten'.⁽¹⁸⁾ Freud heeft het over het sublimeren van de aandoeeningen van de mensen in de buitenwereld zodanig dat je er boven kan triomferen. 'Opgeruimd' zijn moet je hier dus letterlijk nemen: je ruimt het vuil (de angst, de woede, de jaloezie...) uit je omgeving en in jezelf op. De economische winst als gevolg van die besparingen is dan het gevoel voor humor. De humorist is dus iemand wiens gevoel van zijn hart naar zijn hersenen is verhuisd. Als humorist ben je zo tegelijk meester van je omgeving (subliemer dan de omgeving op dat moment) én dienaar van je omgeving. Je helpt zo immers anderen sublimeren. Freud voegt eraan toe dat de humor een kostbare, zeldzame gave is. Velen, schrijft hij, missen zelfs het vermogen om van de hun door een ander gegeven humoristische lust te genieten.⁽¹⁹⁾

De moraal van deze paragraaf is dus minimaal. Het is de individuele weg van leerling over leraar naar nar die ik zelf nog steeds ga. Ik beweer niet dat dit voor anderen of voor de lezer allemaal goed is. Alleen dit nog: een narrenmoraal ontwikkelen gaat makkelijker en sneller als je jezelf zoveel mogelijk omringt met mensen met een goed humeur of met gevoel voor humor. De opgewektheid slaat immers over!

Speel met taal

Wat is een 'heidegger'? Een machine om door dikke lagen beton te boren. Zoals in de uitspraak: "Het ligt zo diep begraven dat we een heidegger zullen nodig hebben". En wat is een derrida? Een woord uit een refrein van een oud Frans liedje: "Hey nonny derrida, nonny nonny derrida falala"... Meer filosofische nonsens vind je op: www.blackwellpublishing.com/lexicon.

Het is duidelijk: een humorist is een *homo ludens*, een spelende mens. Hij speelt met taal. Er zijn talloze retorische en stilistische trucs om je taal met humor te kruiden, zoals contrasten, overdrijvingen, woordspelingen, omkeringen van spreekwoorden etc. En dit is ook relatief gemakkelijk in te oefenen. Ga bijvoorbeeld maar eens na welk

woord je te pas en te onpas gebruikt (zoals "ah ja" of "precies"), maak er een ander van en je spreekt al veel frisser. Of verander eens de standaard boodschap op je antwoordapparaat. Op dat van mezelf stond laatst "Ik denk dus ik ben...er niet".

Humoristische taal werkt overtuigend. De leraars in de welsprekendheid uit de Oudheid waren zich hier reeds goed van bewust. In zijn 'De Oratore' uit 55 v.C. bespreekt Cicero de verschillende soorten woordspelingen, de ironie, de overdrijving, de suggestie... waarmee je een redevoering grappiger kan maken. Maar hij merkt van bij de aanvang op dat scherts en humor het moeilijkst systematisch over te dragen zijn. Het is vooral "een kwestie van aanleg".⁽²⁰⁾ Humor is schaars én machtig. Quintillianus schrijft dat hoewel de lach omwille van zijn frivoliteit eerder lijkt te passen bij een gek, een nar of een goochelaar, hij niets kent wat machtiger is en moeilijker te weerstaan.⁽²¹⁾

Wat is het verschil tussen iemand die zegt "Ik heb een depressie" en iemand die zegt "Ik fiets even naar beneden" of "Mien, waar is mijn goesting"? En wie heeft het meest gelijk, degene die zegt "Ze heeft me bedrogen" of die zegt "Ze ging andere wegen uit"? En is het gelogen als je na een proefwerk waarop je zakt, aan je vrienden en familie vertelt: "de docent en ik verschilden van mening over het resultaat!"?

Het is maar hoe je het bekijkt. En hoe je het bekijkt, komt tot stand door taal. Sinds Nietzsche is er gebroken met de traditionele opvatting van de waarheid als overeenkomst tussen woord en werkelijkheid.⁽²²⁾ Wat er wordt gezegd en geschreven, kan je zien als een strijd van interpretaties die de werkelijkheid op een bepaalde manier *voor-stellen*. De hamvraag hierbij is of er nog meer is dan deze *voor-stellingen* zelf. Misschien is alles wat is een tekst, een spel van woorden die trachten te verleiden en te overreden, te bevestigen en te ontkennen, te verloochenen en te rechtvaardigen. Voor de humorist is deze waarheidsopvatting in elk geval vruchtbaar. Het stelt hem in staat door middel van de taal ook het leven zelf te doen dansen.

Natuurlijk is er al een heel vertoog aan het werk op het moment dat we op de wereld komen en de taal leren. De speelruimte is dus beperkt. Ze is echter zo

groot als ons vermogen ons te disidentificeren met conventionele uitspraken van en over onszelf.⁽²³⁾ Ik durf bijvoorbeeld best beweren "ik ben filosoof" maar ik beseft dat mijn identiteit hier niet van af hangt. Als ik moe ben, ben ik immers meer 'filo-sofa'.

Blijf wild

Stel je eens voor dat je de trein nooit mist, dat je altijd die papieren vindt die je op dat moment nodig hebt, dat er geen files zijn als je al te laat bent. Stel je voor dat het altijd lekker weer is als je met vakantie gaat en dat je kinderen altijd stipt thuis komen na een feestje. Stel je voor dat je carrière altijd gesmeerd loopt en je precies die vrienden treft die je wenst op je weg. Wie zo leeft of er naar streeft om zo te leven, heeft een overdosis Apollinaris op. Apollo, de god van harmonie, orde, goedheid en schoonheid, verdraagt geen chaos en verwarring. Net zoals zijn lier klinkt het leven voor een Apollinische geest helder, zuiver, eenvoudig en harmonisch. Hij is de god van het 'Woord', van de ernst, van de eenheid, van de ratio, van het individu in zijn schitterend zijn. Op zijn lippen staat hoogstens een duurzame grijns.

En dan is er Dionysos. Deze wellustige god van de vruchtbaarheid en de wijn staat voor alles wat Apollo niet is: roes, chaos, instinct, fragmenten, complexiteit, veelheid. Hij trok volgens de overlevering door het hemelgewelf in het gezelschap van dansende geile satyrs precies zoals carnavalswagens vandaag één keer per jaar door sommige steden trekken, met nog steeds de confetti als symbool voor het zaad. Hij lacht en schatert en zet alle

beschavingspogingen op de helling. Hij is het woeste, altijd bruisende en voortdurend veranderende leven, sterker dan elk 'in-dividu' (onverdeeld wezen), overweldigender dan elk denken.

De vroege Nietzsche begrijpt aan de hand van de strijd tussen deze twee goddelijke principes de innerlijke spanningen maar ook de dynamiek die onze cultuur en onze beschaving bepalen. In de tragedies ziet hij de Dionysische wijsheid uitgebeeld met Apollinische middelen.⁽²⁴⁾ Deze tragedies, zegt hij later in een passage in 'De Vrolijke Wetenschap', staan nog in functie van het belang van de soort. De leraars in het doel van het bestaan ontlenen er de (kortstondige) wijsheid aan dat 'het leven toch nog de moeite waard' is. En met de moraal en de religie komt ook de ernst (Apollo): "En altijd weer zal het menselijk geslacht van tijd tot tijd decreteren: er is iets, waar absoluut niet meer om gelachen mag worden!" De kortstondige tragedies gaan echter telkens over in een "eeuwigduurende komedie van het bestaan". Dat is een 'wet van eb en vloed' waar de mensheid volgens Nietzsche nog niet bewust van is. Wie wel bewust is van de kracht van ondergang én overgang (Dionysos), is bevrijd en kan schaterlachen. Dan "zal het lachen een verbond zijn aangegaan met de wijsheid, misschien bestaat er dan uitsluitend nog vrolijke wetenschap!"⁽²⁵⁾

De lezer weze dus gewaarschuwd. De Apollinische beschavingspogingen kom je elke dag tegen via leraren in het doel en de zin van het bestaan. Ik was er in dit artikel ook één en u trapte er in. Hebt u de moraal van dit verhaal ingelepeld zonder te lachen, dan bent u gewonnen voor Apollo en wordt u (nog) serieus(er). Gaat u echter zoals Ariadne in zee met Dionysos, dan laat u uw vrije 'geest'(igheid) niet door moraal en religie noch door dit magazine inperken. Wilt u nog meer? De slotmoraal van dit verhaal luidt: Blijf wild! Fixeer je soepelheid van beweging niet in stompzinnig getrokken plooiën! Ontsnap zoveel je kan aan te Apollinische beschavingspogingen! Vereer de Dionysos/Bacchus in jezelf en laat vervolgens ook dat 'zelf' varen met de stroom van het leven! En begin met elke dag minstens één keer naar de lucht of de sterren te kijken en minstens één ongenegenereerde wind te laten!

Voetnoten

- 1) H. BERGSON, 'Het lachen. Essay over de betekenis van het komische', vertaling Eric de Marez Oyens, Boom/Amsterdam, 1993, p.30-31.
- 2) S. KIERKEGAARD, *Samlede Vaerker*, dl.7, p.257-259 en IDEM, *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift (1846)*, in *Denken en zijn*, Boom, Amsterdam,
- 3) S. KIERKEGAARD, *Samlede Vaerker*, dl.10, p.179. Zie in het Nederlands Over het begrip ironie (1841) Boom, Amsterdam, 1995.
- 4) S. KIERKEGAARD, *Samlede Vaerker*, dl.10, p.221
- 5) S. KIERKEGAARD, *Samlede Vaerker*, dl.7, p.390
- 6) S. KIERKEGAARD, *Papirer*, P.A. Heiberg, V. Kuhr (ed.), Kopenhagen, 1909, deel 2, 179. In het Nederlands zie IDEM, *Dagboeken*, vert. C. Polet, de Arbeiderspers, Amsterdam, 1991, p.59
- 7) S. KIERKEGAARD, *Papirer*, P. A. Heiberg, V. Kuhr (ed.), Kopenhagen, 1909, deel 3, 46.
- 8) Je vindt dit idee ook in Bergsons 'Le Rire' en vb. in S. VANISTENDAEL, 'Gelukkig zijn we onvolmaakt. Over humor en spiritualiteit', Tiel, Lannoo, 2001.
- 9) Zie J. CLEESE, R. SKINNER, 'Life and how to survive it', vertaald als Cleese over het leven, Kosmos, 1993, p.92
- 10) Deze uitspraak is van Herman DE DIJN
- 11) D. ERASMUS, 'Lof der Zotheid' (1515), Het Spectrum, Utrecht, 1969, p.13-15.
- 12) R. STEINER, 'Lachen en huilen', Pentagon, Amsterdam, 1987, p.9-21
- 13) Een van de eerste bijdragen hierover was van Eugène DUPREEL, 'Le problème sociologique du rire', in *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 58 (1928), nr.106, p.213-260. Antropologisch gezien is het werk van Apte interessant. Zie M. APTE, 'Humor and Laughter. An Anthropological Approach', Ithaca, Londen, 1985.
- 14) Zie het doctoraat van Giselinde KUYPERS, 'Goede humor, slechte smaak', Boom, Amsterdam, 2001
- 15) M. ONFRAY, 'Cynismen', Ambo, Baarn, 1990, p.28
- 16) Zie J. VERBERCKMOES, 'Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw', SUN, Nijmegen, 1998, p.30-39 voor een geschiedenis van de narren. Een beroemd voorbeeld is Paep Thoen uit het zestiende-eeuwse Leuven Een studie van de 'dwarssluggers' in de moraal in Europa vind je bij Guido VANHEESWIJCK, 'Lachen om de wereld', Pelckmans, Kapellen, 1995.
- 17) Ik vond dit kernachtig verwoord in N. HELSLOOT, 'Wetenschappelijk lachen met Nietzsche', in *Filosofie en Praktijk*, jrg.22 (2001), nr.3, p.32
- 18) Zie S. FREUD, *Der Humor (1927)*, in IDEM, 'De grap en haar relatie met het onbewuste'. De humor, vert. T. Graftdijk, Amsterdam, 1988, p.269-275.
- 19) IDEM, p.275
- 20) CICERO, 'De ideale redenaar', vert. H. W. A. Van Rooijen-Dijkman en A. D. Leeman, Athenaeum-Polak en Van Gennep, Amsterdam, 2003, p.170.
- 21) QUINTILLIANUS, 'Oratoriae Institutionis', vert. als *De l'Institution Oratoire*, Didot Frères, fils et compagnie, Parijs, 1865, boek 6, hoofdstuk 3, p.223.

- 22) Zie het werk van Samuel Ijsseling, vb. S.IJSELING, 'Nietzsche en het hedendaagse Franse denken', in *Wijsgerig Perspectief*, 12 (1971-72), p.82-99.
- 23) W. WAUTERS, 'De bevrijdende kracht van humor', in TRUYEN, C., PORTAEL, V. (red.), 'Lachen is gezond. Volkswijsheid of medische ernst? Humor in de gezondheidszorg', Garant, Leuven, 1996, p.37-40.
- 24) F. NIETZSCHE, 'De geboorte van de tragedie', International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1987.
- 25) F. NIETZSCHE, 'De vrolijke wetenschap', vert. P. Hawinkels, Amsterdam, 1976, p.37-39. Zie voor een grondige bespreking hiervan N. HELSLOOT, *Vrolijke wetenschap, Nietzsche als vriend*, Agora, Baarn, 1999.

Literatuur

- APTE, M., 'Humor and Laughter. An Anthropological Approach', Ithaca, Londen, 1985
- BERGSON, H., 'Het lachen. Essay over de betekenis van het komische', Boom, Amsterdam, 1993
- CICERO, 'De ideale redenaar', vert. H. W. A. Van Rooijen-Dijkman en A. D. Leeman, Athenaeum-Polak en Van Gennep, Amsterdam, 2003.
- ERASMUS, 'Lof der zotheid' (1515), Het Spectrum, Utrecht, 1969
- FREUD, S., 'De grap en haar relatie met het onbewuste'. De Humor, vert. T.Graftdijk, Boom, Amsterdam, 1988
- HELSLOOT, N., 'Wetenschappelijk lachen' met Nietzsche, in *Filosofie en Praktijk*, jrg.22 (2001), nr.3.
- HELSLOOT, N., 'Vrolijke wetenschap. Nietzsche als vriend', Agora, Baarn, 1999.
- IJSELING, S., 'Nietzsche en het hedendaagse Franse denken', in *Wijsgerig Perspectief*, 12 (1971-72), p.82-99.
- KIERKEGAARD, S., *Samlede Vaerker*, A. B. Drachmann, J.L.Heiberg, H.O. Lange (eds.), Gyldendal, Kopenhagen, 1962-64, 1982
- KIERKEGAARD, S., *Papirer*, P.A. Heiberg, V. Kuhr (eds.), Gyldendal, Kopenhagen, 1909.
- KUYPERS, G. 'Goede humor, slechte smaak', Boom, Amsterdam, 2001
- NIETZSCHE, F., 'De vrolijke wetenschap', vert. P. Hawinkels, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1976
- NIETZSCHE, F., 'De geboorte van de tragedie', International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1987
- ONFRAY, M., 'Cynismen. Portret van de hondse filosoof', Ambo, Baarn, 1992
- SKYNNER, R., CLEESE, J., Cleese over het leven (Life and how to survive it), Methuen, Londen, 1993/1997
- STEINER, R., 'Lachen en huilen' (1910), Pentagon, Amsterdam, 1987
- TRUYEN, C., PORTAEL, V. 'Lachen is gezond. Volkswijsheid of medische ernst? Humor in de gezondheidszorg', Garant, Leuven, 1996
- VANHEESWIJCK, G. 'Lachen om de wereld', Pelckmans, Kapellen, 1995
- VAN ISTENDAEL, S., 'Gelukkig zijn we onvolmaakt. Over humor en spiritualiteit', Tiel, Lannoo, 2001
- VAN ROSSEM, K. 'Bliksemafleiders', in *De Vijgeboom*, 1 (1998), p.16-18
- VERBERCKMOES, J., 'Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw', SUN, Nijmegen, 1998